

воспитания молодежи с особыми потребностями и подчеркивается необходимость введения этой должности в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: студенты с особыми потребностями, толерантность, эксклюзия, субъекты учебно-воспитательного процесса.

Andreeva M. Establishing between subjects of the educational process universities in addressing the social and educational problems students with special needs

On the basis of analysis of scientific works are characterized by social and educational problems of young students with special needs during learning in higher education, analyzes the causes of these problems. Defines the functions of the main subjects of the educational process in overcoming social and pedagogical problems of students: social educator, psychologist, curator of the academic group, the collection of the teacher, teachers. Emphasizes the role of the social teacher in the process of social education of young people with special needs and stresses the need for the introduction of the positions in higher education.

It is noted that the effectiveness of higher education for people with disabilities is largely dependent on the willingness of the individual to the proper functioning of society, the acquisition of knowledge, the transition from the position of "consumer" to position "creator".

Especially emphasizes the importance of focusing not on the defects of a young person with a disability, and how it can compensate for them. It is noted that the problem is often a young person with a disability lie in the mistakes of family education, because the family continues to play a very important role for humans and a student.

Key words: students with special needs, tolerance, exclusion, the subjects of the educational process.

Стаття надійшла до редакції 30.12.2014 р.

Прийнято до друку 30.01.2015 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Рассказова О. І.

УДК 376(043)

І. О. Григор'єва

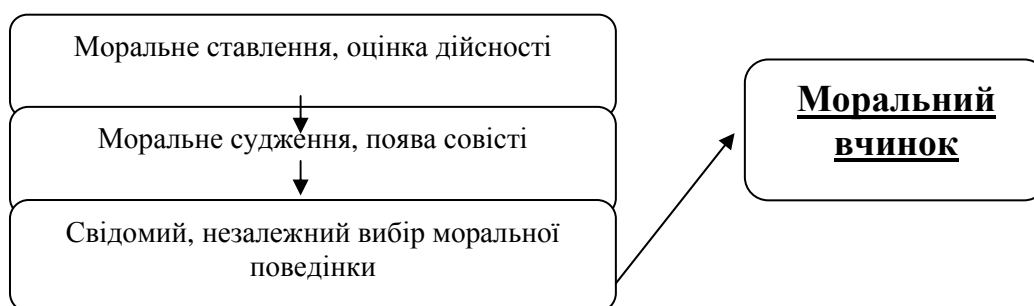
**ОСОБЛИВОСТІ МОРАЛЬНОГО ВЧИНКУ РОЗУМОВО
ВІДСТАЛИХ ПІДЛІТКІВ**

Проблема морального виховання особистості – предмет багатьох психолого-педагогічних (І. Бех, Л. Виготський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, С. Рубінштейн,) та філософсько-етичних (Е. Кант, Ф. Ніцше, Сократ) досліджень.

Виховання цілісної особистості, яка здатна на усвідомлений і відповідальний вчинок у різних життєвих умовах є також однією з провідних проблем корекційної педагогіки. Моральний вчинок, що відповідає моральній вимозі – показник моральної вихованості особистості і є передумовою її ефективної взаємодії в суспільстві. Моральні вчинки є результатом достатнього рівня усвідомленості людиною явищ дійсності та сформованості в неї індивідуальної етики [1; с. 6].

Особливості психофізичного розвитку розумово відсталих підлітків спричиняють те, що їх поведінка не є соціально нормативною, а процес соціалізації відбувається повільно та з ускладненнями, отже моральне виховання розумово відсталого підлітка потребує спеціально організованої корекційно-виховної роботи (І. Бех, Л. Виготський, С. Рубінштейн, В. Синьов, Г. Савіцька, О. Хохліна) [4; 5].

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє зробити теоретичне узагальнення щодо поетапного формування здатності розумово відсталих підлітків до здійснення морального вчинку. Результати подано у вигляді орієнтовної моделі рис.1.

Рис. 1. Модель поетапного формування здатності розумово відсталих підлітків до здійснення морального вчинку

Згідно моделі Рис.1, здійсненню розумово відсталими підлітками морального вчинку передують формування емоційного фону дії – мотиву вчинку (емоційне ставлення до дії, бажання виконувати ту чи іншу дію); винесення усвідомленого морального судження (наявність незалежного внутрішнього оцінювання події, сумління) та свідомий вибір моральної поведінки (реалізація сформованих моральних суджень у безпосередній діяльності та спілкуванні). Проходження усіх етапів створює можливість здійснення морального вчинку.

Для виявлення особливостей морального вчинку розумово відсталих підлітків було проведено дослідження на базі Комунального закладу «Луганської середньої загальноосвітньої школи I – III ступенів №45» (КЗЛЗОШ №45). У ньому брали участь 25 підлітків 7 – 9-х класів допоміжної школи. За сучасною міжнародною класифікацією (МКХ – 10) в учнів діагностовано легку розумову відсталість (F – 70).

Мета дослідження: експериментально перевірити орієнтовну модель поетапного формування здатності розумово відсталих учнів до морального вчинку.

Дослідження проводилось у декілька етапів:

I. Аналіз і систематизація наукових даних, які розкривають питання морального вчинку розумово відсталих підлітків.

II. Проведення емпіричного дослідження:

1. Оцінка моральності вчинків розумово відсталих підлітків у ситуації вільного вибору за допомогою методики «Програшна лотерея» (М.Т.Бурке – Бельтран) [3, с. 374];

2. Оцінка морального ставлення розумово відсталих підлітків за допомогою методики «Сюжетні картинки» (Р. Калініна) [2, с. 116];

3. Оцінка усвідомленості моральних норм розумово відсталими підлітками за допомогою методики «Закінчи історію» (Р. Калініна) [2, с. 114].

III. Наукове обґрунтування педагогічних умов оптимізації процесу розвитку здатності до морального вчинку розумово відсталих підлітків.

Розглянемо детальніше кожен з етапів дослідження:

I. На першому етапі було сформульовано припущення: згідно моделі Рис. 1, здатність розумово відсталих підлітків до морального вчинку у різних учнів формується нерівномірно, отже, можна умовно диференціювати підлітків за наявністю у них здатностей, характерних до вищеназваних етапів. Такий розподіл учнів має створити умови для реалізації диференційованого підходу до морального виховання з метою підвищення його ефективності.

Таблиця 1

Етапи формування здатності розумово відсталих підлітків до морального вчинку та механізм їх виникнення

Етап	Механізм	Здатність
1	Оцінка дійсності згідно моделі раціонального обґрунтування (вибір зразка наслідування) створює основу мотиву поведінки	Моральне ставлення
2	Усвідомлена, незалежна оцінка дійсності, поява совісті	Моральне судження
3	Свідомий незалежний вибір моральної поведінки, безпосередній прояв наявності та стійкості моральних суджень. Основа індивідуальної етики людини	Моральний вибір поведінки

Проведення дослідження передбачало виявити учнів, розвиток здатності яких до морального вчинку знаходиться на кожному з етапів розвитку та перевірити припущення про те, що *сформованість більш складної здатності передбачає сформованість попередніх.*

II. Проведення емпіричного дослідження:

1. Дослідження поведінки розумово відсталих підлітків у ситуації дозвільного вибору проводилось виходячи з концептуального положення

про *моральний вчинок* – як *свідому дію, що відповідає моральній вимозі*. Такі характеристики морального вчинку зумовили вибір методики «Програшна лотерея» (М. Бурке-Бельтран). Методика дозволяє дослідити вчинок, що відповідає вищезазначеним характеристикам через наступні особливості методики: свідомість вибору моделі поведінки під час здійснення вчинку (дорослий не впливає на поведінку учня – це дозволяє уникнути соціально схвалюваних відповідей і реакцій, таким чином учень свідомо обирає поведінку згідно із моральним судженням); відповідність моральній вимозі (у даному випадку моральній вимозі відповідатиме правдива поведінка).

За результатами можна виявити учнів, які мають здатність до свідомого вибору поведінки (3-й рівень розвитку здатності учнів до морального вчинку).

2. Дослідження стану сформованості моральних суджень у розумово відсталих учнів проводилось з використанням методики «Закінчи історію» (Р. Калініна), яка дозволяє діагностувати усвідомлення підлітками моральних норм. Дослідження проводилось індивідуально з кожним учнем. Йому пропонується закінчити 4 історії. Усі відповіді фіксувалися у протоколі, результати переводились у бали. Використання даної методики було зумовлене можливістю відстежити хід роздумів кожного учня стосовно моральної норми, що дозволяє визначати наявність *усвідомленого судження* щодо неї.

В учнів, усвідомлення якими моральних норм буде оцінено відповідно в 3 бали та менше (за методикою Р. Калініної), згідно моделі Рис. 1 не мають сформованої здатності до свідомого вибору поведінки та до усвідомленого судження.

3. Дослідження морального ставлення розумово відсталих підлітків до моральних норм відбувалось за допомогою методики «Сюжетні картинки» (Р. Калініна).

Методика дозволяє визначити емоційне ставлення учнів до моральних норм. Використання даної методики було зумовлене тим, що емоційне ставлення людини до моральних норм пов'язане з обраною попередньо моделлю *обґрунтування поведінки* (вибір зразка поведінки за принципом емоційного прийняття), отже дозволяє дослідити особливості морального ставлення розумово відсталих підлітків до моральних норм.

Відповідно до розробленої моделі поетапного формування здатності до морального вчинку розумово відсталими підлітками, розвиток яких відповідає 1-му рівню можна вважати тих, які отримали 3 та 4 бали. В цієї категорії учнів виявилась сформованою адекватна система оцінки моральних норм, їх емоційне ставлення є позитивним до моральних вчинків, отже вибір зразка поведінки відбувся з емоційним прийняттям загальних норм моралі

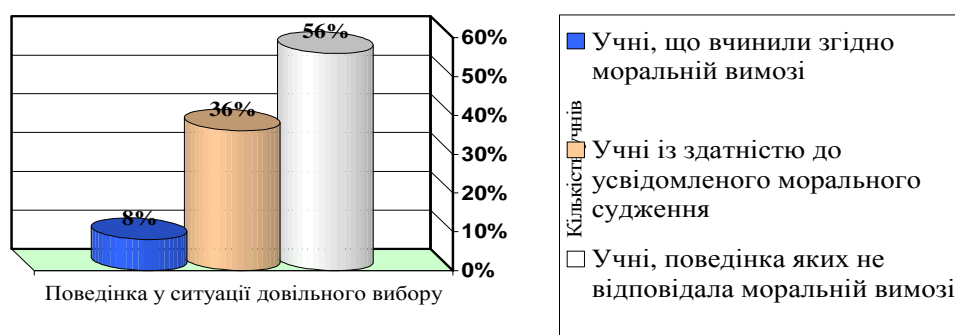
III. Наукове обґрунтування педагогічних умов оптимізації процесу розвитку здатності до морального вчинку розумово відсталих підлітків.

Формування здатності розумово відсталих підлітків до морального вчинку на кожному з етапів має свої особливості. Визначення механізму та етапів формування здатності до морального вчинку має дозволити підвищити ефективність відбору дієвих засобів морального виховання на кожному з етапів.

За результатами дослідження було отримано наступні результати:

1. Було отримано дані, щодо кількості учнів, які здійснюють моральний вчинок (свідома дія, що відповідає моральній вимозі), тих, хто має потенціал до здійснення моральних вчинків (наявність усвідомлених моральних суджень у вигляді сумління) та тих, хто має низьку здатність до моральних вчинків. Для отримання даних було проведено діагностику поведінки учнів у ситуації довільного вибору за допомогою методики «Програшна лотерея» (М. Бурке-Бельтран).

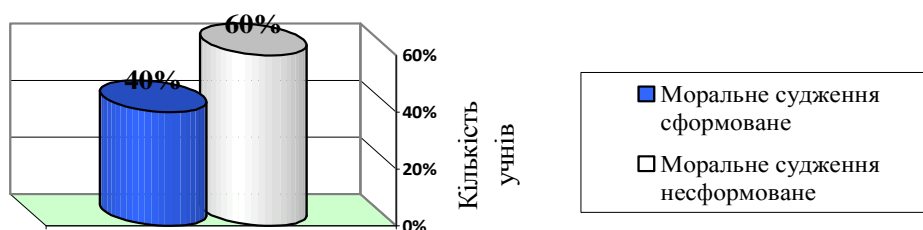
Результати подано у вигляді діаграми:

Діаграма 1 Результати дослідження за методикою «Програшна лотерея» (М. Бурке-Бельтран)

Як бачимо з діаграми 1, отримані дані підтвердили результати попереднього теоретичного аналізу щодо обмеженої здатності розумово відсталих підлітків до моральних вчинків (у 92% учнів вчинок не відповідав моральній вимозі) та дозволили додатково виокремити групу учнів із здатністю до усвідомленого морального судження (у вигляді сумління), яка складає 36% розумово відсталих підлітків, які брали участь у дослідженні. Згідно, моделі Рис. 1, докори сумління є показником 2 рівня розвитку – здатності до усвідомленого судження. Перевіримо це припущення експериментально. Для цього визначимо сформованість моральних суджень.

2. Результати, отримані за методикою «Закінчи речення» (Р. Калініна):

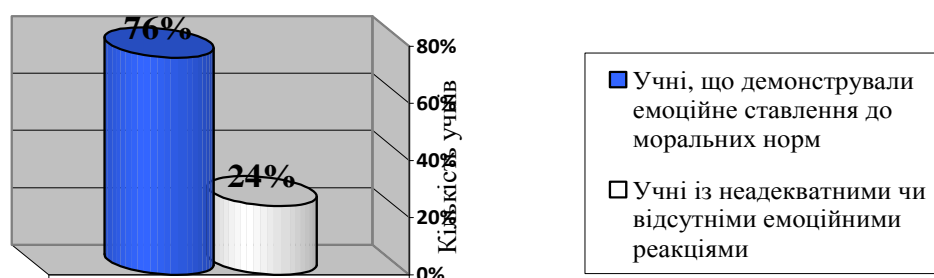

Діаграма 2. Результати дослідження сформованості моральних суджень за методикою «Закінчи речення» (Р. Калініна)

За результатами діаграми 2, учні, відповіді яких було оцінено як такі, що відповідають 2-ому рівню здатності до морального вчинку, називали моральну норму, оцінювали її пояснювали причини своєї оцінки.

Учні, які проявили ознаки докорів сумління показали наявність усвідомленості моральних норм, що підтверджує припущення щодо поетапного формування здатності до морального вчинку розумово відсталих підлітків, а саме що сформованість більш складної здатності до морального вчинку передбачає сформованість попередніх. Отже, формування здатності до морального вчинку відбувається за принципом концентризму: засвоєння учнями менш складних здатностей стає основою засвоєння більш складних.

3. За розробленою моделлю однією з перших ланок формування здатності до морального вчинку є наявність емоційного ставлення учнів до моральних норм. Для оцінки загальної моральної спрямованості, ставлення учнів до моральних норм було використано методику «Сюжетні картинки» (Р. Калініна). Результати подано в діаграмі 3.

Діаграма 3 Результати дослідження моральної спрямованості за методикою «Сюжетні картинки» (Р.Калініна)

Для перевірки розробленої моделі поетапного формування морального вчинку розумово відсталих підлітків нами було зроблено кількісно-якісний аналіз за методиками «Програшна лотерея», «Закінчи історію» та «Сюжетні картинки».

Підлітки, в яких був сформований свідомий вибір поведінки мали сформовані також і нижчі за ієрархією здібності (свідоме моральне судження та моральне ставлення).

Формування здатності до морального вчинку відбувається за результатом формування менш складних здатностей: морального ставлення, морального судження, свідомого вибору поведінки, які співвідносяться за принципом *концентризму*, тобто більш складні базуються на менш складних і містять їх в своїй основі.

Таким чином, теоретична модель поетапного формування здатності розумово відсталих підлітків до морального вчинку отримала підтвердження на практиці, отже, сформованість більш складної здатності передбачає сформованість попередніх.

Вважаємо доцільним корекційно-виховну роботу із розумово відсталими учнями проводити диференційовано в залежності від того на якому рівні розвитку знаходиться їх здатність до морального вчинку. До кожної групи необхідно підбирати відповідні засоби морального виховання:

1 група – підлітки зі сформованим моральним ставленням. Необхідна робота щодо розвитку моральних суджень, спираючись на сформованість емоційного ставлення. Заняття мають носити емоційно забарвлений характер та демонструвати для учнів позитивні зразки моральної поведінки для формування у них еталону для наслідування. Заняття з формування здатності до морального вчинку бажано проводити індивідуально.

2 група – підлітки зі сформованим моральним судженням. Необхідна робота щодо розвитку здатності до керівництва своєю діяльністю, своєю поведінкою, можливе впровадження психокорекційної роботи щодо розвитку вміння контролювати емоційні сплески. З цією групою учнів заняття можна проводити у групі, тому що сформованість здатності учнів до усвідомленого судження активізує виховний потенціал *механізму соціальної координації* дій учасників спільної діяльності. Доцільно використовувати весь спектр психокорекційних вправ з розвитку взаєморозуміння, емпатії, вміння домовлятися, поступатися одне одному.

3 група – підлітки зі сформованою свідомою поведінкою. Ця група найменша за кількістю. З такими учнями вважаємо доцільним проводити заняття, щодо розширення та поглиблення знань моральних норм, тренувати їх здатність до моральних суджень та можливість демонструвати моральну поведінку у нових ситуаціях тобто переносити набуті знання в практичну діяльність. Для занять з цією групою учнів вважаємо доцільним використовувати групові методи роботи.

Таким чином виходячи з вищезазначеного можна зробити наступні **висновки:**

Моральний вчинок розумово відсталих підлітків має 2 критерії: свідомість здійснюваного вчинку та його відповідність моральній вимозі. Здатність учнів з порушеннями інтелекту до морального вчинку за результатами виявилась обмеженою (у 92% учнів вчинки не відповідають моральній вимозі) та виходячи з моделі поетапного формування здатності до морального вчинку учнів умовно можна розподілити на 3 групи: 1 – зі сформованим моральним ставленням (оцінкою); 2 – зі сформованим моральним судженням (у вигляді сумління); 3 – зі здатністю до свідомого вибору поведінки. До кожної з груп учнів необхідно здійснювати добір принципів та засобів роботи для підвищення ефективності корекційно – виховного процесу.

Результати теоретичного та емпіричного дослідження дозволили розробити та емпірично перевірити модель поетапного формування здатності розумово відсталих підлітків до морального вчинку. Модель передбачає наявність трьох етапів на яких: формується моральне ставлення розумово відсталих учнів до моральних норм (1 етап); моральне судження (2 етап), здатність до свідомого вибору моделі поведінки (3 етап). Розвиток на кожному наступному етапі відбувається послідовно, спираючись на новоутворення попереднього. Результатом набуття вмій та навичок по кожному з етапів є підвищення рівня здатності розумово відсталих підлітків до морального вчинку.

Список використаної літератури

- 1. Гусейнов А. А.** Социальная природа нравственности / Абдусалам Абдулкеримович Гусейнов. – М. : МГУ, 1974. – 157 с.
- 2. Калинина Р. Р.** Тренинг развития личности дошкольника: занятия, игры, упражнения. – 2-е изд., доп. и перераб. / Р. Р. Калинина. – СПб. : Речь, 2002. – 158 с.
- 3. Петровский А. В.** Психология : словарь в 6 т. / А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – М. : Политиздат, Т. 3. – 1990. – 494 с.
- 4. Рубинштейн С. Я.** Психология умственно отсталого школьника / Сусанна Яковлевна Рубинштейн. – М. : Просвещение, 1986. – 192 с.
- 5. Синьов В. М.** Психология розумово відсталої дитини: Підручник / Синьов В. М., Матвеева М. П., Хохліна О. П.. – К. : Знання, 2008. – 359 с.
- 6. Этика** / [Мишаткина Т. В., Бражникова З. В., Мушинский Н. И. и др.] ; под ред. Т. В. Мишаткиной, Я. С. Яскевич. – Мн. : Новое знание, 1997. – 494 с.

Григор'єва І. О. Особливості морального вчинку розумово відсталих підлітків

У статті розглядається проблема розвитку здатності розумово відсталих підлітків до морального вчинку. Аналізуються критерії морального вчинку, його зв'язок з рівнем усвідомлення підлітком явищ дійсності. Визначено етапи засвоєння розумово відсталими підлітками моральних норм від вибору взірця поведінки до здійснення свідомого морального вчинку. Результати теоретичного та емпіричного

дослідження подано у вигляді моделі, окремі елементи якої співвідносяться за принципом концентризму.

Ключові слова: моральне виховання, розумово відсталий підліток, усвідомлена моральність.

Григорьева И. А. Особенности нравственного поступка умственно отсталых подростков

В статье рассматривается проблема развития способности умственно отсталых подростков к нравственному поступку. Анализируются критерии нравственного поступка, его связь с осознанием подростком явлений действительности. Определены этапы усвоения умственно отсталыми подростками нравственных норм от отбора образца поведения до совершения осознанного нравственного поступка. Результаты теоретического и эмпирического исследования представлены в виде модели, отдельные элементы которой соотносятся по принципу концентризма.

Ключевые слова: нравственное воспитание, умственно отсталый подросток, осознанная нравственность.

Grigorieva I. A. The moral act features of mentally retarded teenagers

The article considers the problem of developing the capacity for moral behavior in mentally retarded teenagers. The article analyzes the criteria of moral action, its connection with the phenomenon of reality in the awareness of a teenager. It defines the stages of moral norms assimilation in mentally retarded teenagers from selection of sample behavior to committing a conscious moral action. The results of theoretical and empirical research are presented in the form of models, some elements of which relate to the principle of koncentrizm.

Key words: moral education, a mentally retarded teenager, conscious morality.

Стаття надійшла до редакції 21.12.2014 р.

Прийнято до друку 30.01.2015 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Харченко С. Я.

УДК 377.36

В. Б. Коростельова

ФУНКЦІЇ КЛАСНОГО КЕРІВНИКА ТЕХНІКУМУ ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ

Сьогодні актуальною є проблема зростання адиктивної поведінки серед молоді. Дана проблема передусім є педагогічною проблемою, бо